

STANDPUNTEN EN KANTTEKENINGEN

STEMRECHT VOOR MIGRANTEN: KIEZEN OF DELEN?

Dirk Jacobs¹

SUMMARY - *Voting rights for immigrants: choosing or sharing?* - This debate contribution discusses to what extent the principle of residence can serve as a basis for legitimization of a policy in which one enfranchizes foreign residents on the local (and regional) level but not on the national level. In addition, the stress on (negative) cultural diversity in the political debate on voting rights for non-nationals is being criticized. It is claimed that multiculturalism should not be treated as a totally new challenge for formal political participation, but should be seen as just another form of pluralism.

Inleiding

In haar artikel 'Stemrecht: recht van de burger of universeel mensenrecht?', verschenen in het decembernummer van *Ethiek en Maatschappij*, presenteerde Fauzaya Talhaoui (1998) een aantal juridische overwegingen aangaande politieke rechten van vreemdelingen. In haar interessant stuk hanteerde de auteur in sterke mate het narratief van universele mensenrechten, dat enkele jaren terug door Yasemin Soysal (1994) als de belangrijkste drijfveer voor de verwerving van rechten door vreemdelingen in de naoorlogse periode werd aangeduid. In haar pleidooi om de toekenning van het kiesrecht te ontkoppelen van het staatsburgerschap, wees Talhaoui in aansluiting op Hammar (1990) en Layton-Henry (1990) ook meermaals op de merites van het ingezetensprincipe ("wie woont op een bepaald territorium ontleent daaraan rechten"). Hoewel Talhaoui voorstander lijkt te zijn van een volledige loskoppeling van stemrecht en nationaliteit, legde zij in het licht van de actualiteit de nadruk op (de noodzaak van) lokaal kiesrecht voor vreemdelingen.

In dit discussiestuk wil ik, na een (heel) korte toelichting over de actuele stand van zaken in verband met kiesrecht voor vreemdelingen in België, een argumentatie ontwikkelen waarin een pleidooi voor toekenning van *lokaal* en

¹ Dr. Dirk Jacobs (1971) is licentiaat in de sociologie (Universiteit Gent, 1993) en doctor in de sociale wetenschappen (Universiteit Utrecht, 1998). Van 1994 tot 1998 was hij als assistent werkzaam bij de Onderzoeksschool Arbeid, Welzijn en Sociaal-Economisch Bestuur te Utrecht en momenteel is hij als post-doctoraal onderzoeker verbonden aan de Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen aan de Katholieke Universiteit Brussel.

regionaal kiesrecht aan vreemdelingen in België onderbouwd wordt met het ingezetenschapsprincipe. Het lijkt mij dat alleen referentie aan dit principe toekenning van lokaal kiesrecht aan niet-staatsburgers kan rechtvaardigen als niet tegelijkertijd ook het nationaal kiesrecht aan vreemdelingen toegekend wordt. Het lijkt me onzinnig om te stellen dat kiesrecht enkel een grondrecht of universeel mensenrecht is als het om het lokale niveau gaat. Evengoed is het hypocriet, of in het beste geval opportunistisch, om enkel de aandacht te richten op de thematiek van lokaal kiesrecht met referentie aan mooie democratische principes en in alle talen te zwijgen over volledige loskoppeling van nationaliteit en kiesrecht - wat schering en inslag is in het politieke debat.

Een ander thema dat ik in dit opiniestuk wil aansnijden is het nefaste effect van het 'homogeneïstisch' denkkader (Blommaert & Verschueren, 1992) dat een groot deel van de kiesrechtdiscussie in haar greep lijkt te hebben. Ik denk dat men in het debat over kiesrecht een overdreven (negatieve) aandacht voor culturele diversiteit aan de dag legt. Pluriformiteit is nochtans steeds een wezenskenmerk van onze democratie geweest.

1. Stand van zaken

In België werd in december 1998 de grondwet gewijzigd opdat toekenning van gemeentelijk kiesrecht aan niet-staatsburgers mogelijk zou worden. De kieswetten moeten nu nog aangepast worden om in het licht van Europese verplichtingen bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 2000 vreemdelingen afkomstig uit de veertien andere EU-lidstaten te laten deelnemen. Aan niet-EU-vreemdelingen, de zogenaamde 'derdelanders', kan - door een overgangsbepaling in de Grondwet - het kiesrecht pas ten vroegste voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 toegekend worden. Over eventuele uitbreiding van kiesrecht naar bovenlokaal en nationaal niveau is vooralsnog helemaal geen sprake. Een dergelijke wijziging noodzaakt verdere grondwetswijzigingen.

Het hoeft nauwelijks nog gezegd dat het heel wat voeten in de aarde heeft gehad vooraleer de grote politieke fracties de poort opengezet hebben voor verlening van kiesrecht aan niet-Belgen (zie Jacobs, 1998). Enerzijds baadde het thema van 'stemrecht voor migranten' - waarmee bedoeld wordt: kiesrecht voor niet-EU-vreemdelingen - jarenlang in een taboesfeer in het licht van de (negatieve) politisering van het migrantenthema. Zo werd Vlaams Minister Wivina Demeester (CVP) in 1992 door zowat alle politieke fracties - haar eigen partijbestuur inclusief - met de vinger gewezen toen zij louter een pleidooi gehouden had voor het opstarten van een *debat* over lokaal kiesrecht voor vreemdelingen. Anderzijds liep de in het Verdrag van Maastricht afgesproken toekenning van het lokaal stemrecht aan EU-burgers op tegen de communautaire breuklijn (zie Boussetta & Swyngedouw, 1998) en kende de invoering hierdoor aanzienlijke vertraging. België liep zo in juli 1998 zelfs een veroordeling van het Europees Hof van Justitie op omdat het land verzuimd had tijdig de desbetreffende Europese richtlijn in de nationale wetgeving om te zetten.

2. Lokaal kiesrecht en het ingezetenschapsprincipe

Vaak wordt als specifieke rechtvaardiging voor verlening van het lokaal kiesrecht, in tegenstelling tot het kiesrecht op bovenlokaal niveau, naar voren gebracht dat gemeenten in de eerste plaats administratieve entiteiten zijn en in veel mindere mate een 'wetgevende' rol kennen. Dit zou impliceren dat vreemdelingen eigenlijk alleen maar voor een vorm van tweederangs politieke participatie in aanmerking zouden mogen komen (Bauböck, 1994: 223). Er is echter een veel sterker argument om de specifieke prioriteit van verlening van lokaal kiesrecht aan vreemdelingen te rechtvaardigen. Als abstract argument kan men aanvoeren dat op gemeentelijk niveau het 'ingezetenschapsprincipe' (men ontleent rechten aan het feit dat men ergens woont) in het kiesrecht logisch gezien moet primeren (en dat in de praktijk ook reeds in zekere zin doet) boven het 'lidmaatschapsprincipe' (men ontleent rechten aan het feit dat men formeel deel uitmaakt van een gemeenschap).

Politiek-filosofisch gezien kan men een natie tot op zekere hoogte opvatten als een soort club waarvan men een lidkaart (het staatsburgerschap) bezit (Brubaker, 1992: 22). Wie naar een ander land migreert, zal daar in het verlengde van het 'lidmaatschapsprincipe' niet aan het landelijk bestuur mogen participeren tenzij de betrokkene bereid is het staatsburgerschap van het nieuwe land van woonst aan te nemen en zich op die manier 'lid' van de 'club' te maken. Op gemeentelijk niveau houdt het vasthouden aan het 'lidmaatschapsprincipe', verbonden aan het staatsburgerschap, veel minder steek. Immers, wanneer een staatsburger binnen een natie verhuist naar een andere gemeente, zal hij of zij in die nieuwe woonplaats louter en alleen omwille van het feit dat men daar op dat moment gevestigd is (het ingezetenschapsprincipe), het lokale kiesrecht genieten. Men mag kiezen in de plaats waar men woont en men behoort tot die plaatselijke gemeenschap zonder daarvoor een 'lidkaart' nodig te hebben. 'Lidkaarten' bestaan zelfs niet en er is geen mogelijkheid zich tot 'gemeenteburger' te naturaliseren. Om een concreet voorbeeld te geven, men kan geen 'lid' worden van de 'club van Antwerpenaren' en dat lidmaatschap met zich meedragen naar Charleroi. Waarom zou men dan van vreemdelingen eisen dat zij eerst het staatsburgerschap opnemen alvorens het lokaal kiesrecht te genieten? Het criterium van het staatsburgerschap houdt betrekking op een ander bestuurlijk en politiek niveau dan dat van de gemeente. Het is dan ook een stuk logischer lokaal kiesrecht over heel de lijn af te leiden van het feit van residentie van een persoon op het grondgebied van een gemeente dan van een formele status. Een beetje gechargeerd zou men kunnen stellen dat als men toch aan het 'lidmaatschapsprincipe' wil vasthouden bij de toekenning van lokaal kiesrecht men eerder een systeem van 'lidkaarten' van gemeenten zou moeten invoeren (met uiteraard mogelijkheden om zo'n lidkaart te verwerven) dan rekening te houden met het staatsburgerschap.

3. Kiesrecht op gewest-, gemeenschaps- en federaal niveau

Vanuit dezelfde logica valt overigens ook de toekenning van het kiesrecht op provinciaal en gewestniveau aan vreemdelingen op basis van het ingezeten-

schap te rechtvaardigen. Ook wat deze bestuursniveaus (in hun huidige vorm) betreft heeft niemand bijvoorbeeld een 'provinciaal', 'Waals', 'Vlaams' of 'Brussels' paspoort. Het kiesrecht wordt door Belgen onmiddellijk ontleend aan het feit dat zij op het grondgebied van het desbetreffende bestuursorgaan wonen.

Wat het gemeenschapsniveau betreft, is de situatie echter iets moeilijker, ook al is er een gedeeltelijke integratie met het gewestniveau. Totnogtoe kan voor het gemeenschapsniveau evengoed het ingezetensprincipe gelden; Wie in Vlaanderen woont, mag (moet) voor de Vlaamse gemeenschap stemmen, wie in Wallonië woont, mag (moet) voor de Franstalige gemeenschap stemmen en wie in Brussel woont, kan een keuze maken. Problematisch is echter dat de meerderheid van Franstalige politici eigenlijk vinden dat ook Franstaligen in Vlaanderen (meer bepaald de Brusselse periferie) als deelgenoten van de Franstalige gemeenschap beschouwd moeten worden. De huidige toepassing van het territorialiteitsprincipe belet dat dit op een rechtstreekse wijze politiek vertaald kan worden in stemrecht voor en lidmaatschap van de Franstalige gemeenschapsraad. Via een achterdeurtje kan de Franstalige gemeenschap in de huidige regeling echter wel een Franstalige die in Vlaanderen (Brusselse periferie of Voeren) woont in haar raad opnemen. Franstalige inwoners van de Brusselse periferie of Voeren kunnen voor de Senaatsverkiezingen immers respectievelijk in de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde of het Waalse Aubel opkomen en hun stem uitbrengen. Eventueel gekozenen kunnen vervolgens vanuit de Senaat naar de Franstalige gemeenschapsraad uitgenodigd worden. De Franstalige suggestie tot uitbreiding van het tweetalig Brussels gewest zou het probleem op een meer directe manier kunnen verhelpen. Aan Vlaamse kant vindt men die suggestie, die als een aantasting van de territoriale soevereiniteit gezien wordt, echter onbespreekbaar. Ook mag aangestipt worden dat een deel van de Vlaamse politici naar een confederaal model streven waarbij de inwoners van Brussel tot een 'nationaliteitskeuze' (Vlaams of Frans-talig) gedwongen worden. Het is duidelijk dat de toepasbaarheid van het ingezetensprincipe boven het lidmaatschapsprincipe op subnationaal niveau zal afhangen van de keuzes die gemaakt zullen worden in de verdere staatsvorming van België. Slechts in geval van een institutionele status-quo, een versterking van de gewesten of een hertekening van de gewesten kan het ingezetensprincipe de overhand blijven houden en ook als basis voor toekenning van kiesrecht aan niet-Belgen gelden. Het is nog te vroeg om uit te maken of de tendens van beide taalgemeenschappen om naar een eigen Vlaamse of Franstalig lidmaatschapsprincipe te streven zich institutioneel zal weten te vertalen.

Tot slot van deze paragraaf nog een opmerking over het kiesrecht op federaal niveau. In pleidooien voor het lokaal kiesrecht voor vreemdelingen wordt er vaak gesteld dat lokale beslissingen buitenlanders eerder aanbelangen dan op het nationale vlak genomen beslissingen. Die stelling valt sterk in twijfel te trekken. Omdat de differentiële behandeling van staatsburgers en niet-staatsburgers uit de nationale wetgeving voortvloeit, kan men zelfs het tegendeel beweren (Bauböck, 1994: 224). Als belangrijk argument tegen formele politieke participatie van vreemdelingen op nationaal niveau wordt vaak

gesteld dat medezeggenschap in beslissingen over defensie- en buitenlands beleid enkel aan mensen met een duidelijke en enkelvoudige loyaliteit toekomt. Nu valt wel te betwijfelen of die loyaliteit zo eenduidig is bij staatsburgers, maar bij vreemdelingen is de kans op loyaliteitsconflicten *in theorie* inderdaad groter. Binnen elke samenleving mag een minimale solidariteit gevraagd worden met het oog op het kunnen garanderen van een aantal grondrechten (vgl. Raes, 1997: 108). In die zin zou men redelijkerwijs mogen eisen dat vreemdelingen door het staatsburgerschap aan te vragen en op te nemen, hun loyaliteit aan de samenleving symbolisch kenbaar maken. Aan de andere kant is het zo dat (Europese) nationale staten *de facto* al lang niet meer op eigen houtje belangrijke beslissingen inzake defensie- en buitenlands beleid kunnen of willen nemen. Door samenwerkingsverbanden zoals de NAVO en de EU heeft België een stukje van haar soevereiniteit afgestaan, wat het argument dat toekenning van nationaal kiesrecht aan vreemdelingen de nationale soevereiniteit zou aantasten, sterk relativeert. Vanuit de idee dat wie belastingen betaalt, ook recht moet hebben mee te beslissen wat er met de verdelingen van dat belastingsgeld gebeurt - de idee 'no taxation without representation' die tot de Amerikaanse onafhankelijkheid leidde -, kan gepleit worden voor toekenning van het nationaal stemrecht aan niet-staatsburgers. In Nieuw-Zeeland en Chili, overigens landen met een erg open nationaliteitswetgeving, kunnen vreemdelingen wel degelijk meestemmen voor het nationale parlement. De idee van nationaal stemrecht voor vreemdelingen is dus meer dan een loutere denkoefening over democratie. In een strategie om het verschil tussen de kiesgerechtigde bevolking en de eigenlijke bevolking zo klein mogelijk te maken is de verlening van het nationaal stemrecht (mits een bepaalde verblijfsduur of het bezit van een vergunning tot vestiging) ongetwijfeld de meest verregaande en ingrijpende stap. Rekening houdend met het loyaliteitsargument en de hypothetische dreiging van doelbewust buitenlands imperialisme, zou men op nationaal niveau wellicht toch een loskoppeling van het actief kiesrecht (stemrecht) en het passief kiesrecht (verkiesbaarheid) kunnen introduceren. Vreemdelingen zouden dan wel hun stem mogen uitbrengen voor het nationaal parlement, maar niet verkozen kunnen worden. Wanneer hij of zij zich kandidaat wil stellen om een nationaal politiek mandaat uit te oefenen, kan van de vreemdeling verwacht worden dat hij of zij eerst het staatsburgerschap aanneemt.

4. Kritiek op het integratiediscours in de context van politieke rechten

Het is een bekende kritiek dat, wanneer over participatie van vreemdelingen en allochtonen gesproken wordt, men vergoelijkend het begrip 'integratie' bezigt, maar daarmee verhullend feitelijk vooral 'assimilatie' bedoelt (vgl. Blommaert & Verschueren, 1992). Uit de reconstructie van het debat over kiesrecht voor vreemdelingen in Nederland en België (Jacobs, 1998) blijkt dat als die kritiek ergens van toepassing is, het wel in het debat over formele politieke participatie is. 'De integratie van nieuwkomers moet bevorderd wor-

den', betekent in dat debat vaak weinig meer dan 'nieuwkomers dienen zich aan te passen'. Na bijna drie decennia debat over kiesrecht voor vreemdelingen is de koppeling tussen het staatsburgerschap en het kiesrecht niet langer vanzelfsprekend. Dat betekent echter niet dat spoedig alle obstakels die nog op de weg liggen naar de (verdere) uitbreiding van het kiesrecht naar vreemdelingen toe, in België makkelijk geruimd kunnen worden.

Er is misschien geen echte *doxa* - vanzelfsprekend en dwingend sociaal denkkader - (Bourdieu, 1994) meer die de vraag naar vreemdelingenkiesrecht totaal onzinnig maakt, er is nog wel steeds een sterke *orthodoxie* - sociaal wenselijk denkkader - die de verlening ervan flink in de weg staat. Doorgaans wordt in het politieke debat de natie, als het op politieke competentie aankomt en het delen van - overigens niet gedefinieerde - politieke basiswaarden betreft, als een homogene entiteit voorgesteld. Lidmaatschap van de natie wordt als een onontbeerlijke voorwaarde voor een goed functioneren binnen de politieke gemeenschap geduid. Vreemdelingen worden impliciet voorgesteld als personen met een andere (politieke) cultuur die niet te rijmen valt met het functioneren binnen het eigen politiek systeem. Pas in geval van assimilatie zouden allochtonen op te nemen vallen binnen de nationale politieke gemeenschap. Vreemdelingen die kiesrecht wensen, zo luidt het, moeten zich maar naturaliseren omdat dat de enige garantie vormt om voldoende culturele assimilatie af te dwingen. Bij aanpassingen van de nationaliteitswetgeving die als alternatieve remedie tegen het democratisch deficit kunnen gelden, blijft diezelfde zorg om voldoende assimilatie een belangrijk element. Een leefbare multiculturele samenleving waarin allochtonen politiek participeren wordt immers impliciet enkel als een reële optie beschouwd indien de vooronderstelde culturele bagage van de allochtonen geen invloed zou kennen op diens politiek functioneren. In verregaande vorm wordt een acculturatie - een eigen maken van de leefwijze, praktijken en gewoonten van de autochtone cultuur - geëist. In milde vorm wordt een uiterlijke aanpassing en loyaliteit verwacht. Klaarblijkelijk is dit een hardnekkige visie. Precies die visie heeft verhinderd dat het democratisch deficit aangaande de niet-staatsburgers opgelost kon worden.

De roep om 'aanpassing' van nieuwkomers voor deelname aan het politiek veld is nochtans vreemd als men bedenkt dat het a) enerzijds volstrekt onduidelijk is of vreemdelingen wel een andere (politieke) cultuur in zich dragen die inherent in strijd is met het politiek functioneren van de gastsamenleving en dat het b) anderzijds een fictie is dat er in een natie-staat een overkoepelende homogene (politieke) cultuur is die adequaat politiek functioneren van alle leden garandeert. De vooronderstelling dat gevestigden 'voldoende' aangepast zijn om adequaat politiek te functioneren, berust op een fictie; een ideaal dat stelt dat democratie de beste regeringsvorm is en individuen in staat zijn op een collectieve én rechtvaardige manier een samenleving te besturen. Pluriformiteit wordt eenheid omdat men gezamenlijk wikt en weegt en verdeelt. Hoort een democratisch systeem diezelfde fictie niet voor nieuwkomers te hanteren? Waarom zouden vreemdelingen daar plots niet toe in staat zijn? Moet 'inburgering' niet in de eerste plaats verband houden met onvoorwaardelijke verlening van kiesrecht?

Vreemd genoeg zijn dit zelden gestelde vragen. Zelfs de filosoof Jürgen Habermas onderschrijft de idee dat een minimum aan assimilatie noodzakelijk is om politiek te participeren (Habermas, 1995: 159). Hij meent dat staten het recht hebben hun historisch gegroeide politiek-culturele levensvorm te beschermen tegen immigranten. Van nieuwkomers kan geëist worden dat zij de politieke cultuur van het nieuwe vaderland omhelzen (Ibid.: 160). Wat Habermas over het hoofd ziet, is dat helemaal niet vaststaat a) wat de politieke cultuur is en b) of het inderdaad klopt dat vreemdelingen die in beginsel niet delen. Hij vergeet dat de definiëring van de politieke cultuur op zichzelf al een politieke daad is en makkelijk als een voorwendsel voor gecontinueerde uitsluiting kan dienen. Zoals Charles Taylor (1995: 55) benadrukte, mag men niet uit het oog verliezen dat onder het mom van universalisme en het verdedigen van de 'goede' politieke cultuur vaak wat al te makkelijk discriminatie gerechtvaardigd werd. Zo had men in de jaren vijftig in het zuiden van de Verenigde Staten voorgesteld kiezers bij de inschrijving in het stemregister een 'examen' te laten afleggen om hun politieke kennis en politiek-culturele attitudes te toetsen. Het is duidelijk dat gecontinueerde uitsluiting van zwarten de verborgen agenda was. Anno 1998 klinkt, wat België betreft, de eis dat vreemdelingen een minimale loyaliteit en een aanpassing aan de politieke cultuur moeten opbrengen, mij overigens nogal wrang in de oren. Kijkend naar het recente politieke verleden en de vele analyses van de malaise van de Belgische politieke cultuur zou men met het nodige cynisme wellicht een aantal markante eisen moeten stellen aan vreemdelingen als zij in België politiek willen participeren: ten minste een flink deel onder hen zou bereid moeten zijn zo veel mogelijk te sjoemelen, systematisch gebruik te maken van cliëntelisme en bij het uitoefenen van een publieke functie verregaande incompetentie aan de dag te leggen.

Hierover kan men enkel theoretiseren, maar het lijkt me overigens niet onwaarschijnlijk dat het a priori afschilderen van vreemdelingen als 'onaangepast' als een *self-fulfilling prophecy* gaat werken. Wanneer men uitgesloten wordt of enkel negatief erkend wordt, is het een begrijpelijke reactie zichzelf uit verdediging een *contraire* identiteit aan te meten en daaruit eer en zelfrespect te putten. Het ogenschijnlijke succes van het fundamentalisme onder bepaalde groepen Belgische migrantenjongeren en de zogenaamde migrantenrelletjes komen hierdoor in een ander perspectief te staan. Wat er ook van zij, de eis tot assimilatie en het a priori aanduiden van vreemdelingen als etnisch-culturele 'anderen' dragen alleszins bij tot de geloofwaardigheid van de fictie van de natie als een inherent homogene culturele gemeenschap. Het (gepostuleerde) beeld van de natie als een homogeen geheel wordt als ijkpunt gebruikt om te bepalen of buitenstaanders deel mogen uitmaken van de politieke gemeenschap (Bauman, 1990: 161). Vreemdelingen moeten onderworpen worden aan een test vooraleer zij deel mogen uitmaken van de politieke gemeenschap, terwijl staatsburgers het diploma van culturele aangepastheid zomaar cadeau krijgen. Zo kunnen staatsburgers geloven dat zij een cultuur met elkaar delen, niet omdat zij daar in realiteit iets van hoeven te merken, maar simpelweg omdat hen verteld werd dat vreemdelingen die cultuur in beginsel alleszins niet delen. Zo lijken burgerschap en cultureel conformisme met elkaar te

overlappen, ook al is er in realiteit misschien helemaal geen sprake van een gedeelde cultuur.

5. Democratie en multiculturalisme

Wanneer men optimale participatie van alle inwoners van een land aan het maatschappelijke leven voorstaat, kan politieke participatie daarin niet ontbreken. Integratie van vreemdelingen en allochtonen noodzaakt ook politieke participatie. Die participatie moet vele vormen aannemen. Ze moet strekken van vormen van informele en georganiseerde inspraak, over het recht op formele participatie tot aan daadwerkelijke en substantiële medebeslissingsmogelijkheden. Een optimale mate en vorm van politieke participatie vastleggen, is een uiterst precaire aangelegenheid. Op een minimalistische manier kan men stellen dat er sprake is van een bevredigend niveau van politieke integratie wanneer vreemdelingen en/of allochtonen een min of meer modaal niveau van betrokkenheid en invloed in het politieke veld bereikt hebben die vergelijkbaar is aan die van andere groepen in de samenleving. Inhoudelijk is er, zoals de Nederlandse politicoloog Ido De Haan benadrukte, sprake van voldoende politieke integratie van allochtonen wanneer hun stem (in dezelfde mate als autochtonen) gehoord wordt en "hun eisen in redelijke mate gehonoreerd worden" (De Haan, 1995: 160). Daarbij hoeft men niet in de eerste plaats te denken aan typisch 'allochtone' of 'multiculturele' eisen, maar evenzeer aan de "zorg om de gelijke verdeling van maatschappelijke voordelen en lasten" (De Haan, 1995: 160). Gezien men vanuit emancipatorisch oogpunt de diverse groepen in de pluriforme samenleving steeds tot een hoger niveau van politieke participatie wil (en moet) brengen, kan men hierbij bezwaarlijk een finaal einddoel formuleren. Betrokkenheid met de staatsinstellingen, het overheidsbeleid en het algemeen welzijn kan vanuit de moderne democratische ideologie immers nooit voldoende gestimuleerd worden.

In de praktijk toont het politieke veld zich stugger, minder egalitair, minder flexibel en minder efficiënt dan men op grond van optimistische intentieverklaringen over het democratisch karakter van de moderne politiek zou kunnen verwachten. Het zou naïef zijn te denken dat formele politieke rechten garant staan voor een daadwerkelijke invloed op het beleid, laat staan voor een zuivere machtsdeling onder alle kiesgerechtigden. Vanuit een cynische visie kan men zelfs stellen dat formele politieke rechten vooral als zoethoudertjes in het vermijden van sociaal protest dienst doen. In dat licht werd vanuit een bepaalde marxistische hoek het propageren van vrijheid en gelijkheid door 'democraten' en de strijd voor gelijke politieke rechten lange tijd als een burgerlijke farce beschouwd. Die visie is duidelijk te pessimistisch. Formele rechten zijn in het liberaal democratisch systeem wel degelijk boven het niveau van de zoethoudertjes uitgestegen: ze kunnen, worden en werden wel degelijk afgedwongen en geactualiseerd en die toepassing resulteerde in het veranderen van het industriële kapitalisme (Giddens, 1985: 325). Terugblikkend op de geschiedenis, moet men echter evengoed toegeven dat bijvoorbeeld de verlening van het kiesrecht aan respectievelijk lagere sociale klassen en vrouwen

niet onmiddellijk voor een normalisering (lees: correctie) van de machtsverhoudingen binnen de samenleving gezorgd heeft. Deze 'efficiëntie-overweging' kan men vanuit democratisch oogpunt echter bezwaarlijk aanhalen als tegenargument voor de uitbreiding van het kiesrecht. Tenzij men zich een paternalistische attitude aanmeet, kan men gerust stellen dat daadwerkelijke integratie van alle ingezetenen in de verschillende maatschappelijke velden enkel gestalte kan krijgen wanneer men al die ingezetenen ook toegang verleent tot het politieke veld dat in grote mate de andere maatschappelijke sferen reguleert.

Politiek in een liberale democratie is een collectieve onderneming. Zeker, er moet een gezond evenwicht gevonden worden tussen het 'algemeen belang' en het pluralisme. Pluralisme is geen doel op zich. Wie in een democratie de grondprincipes van vrijheid en gelijkheid niet wil aanvaarden, zet zichzelf buiten spel en moet buiten spel gezet worden. Zeker, wie meent dat onvoorwaardelijk pluralisme in een democratie mogelijk is en de enige restrictie van democratie erin bestaat dat er procedurele regels moeten overeengekomen en ontworpen worden, gaat voorbij aan het feit dat er geen pure, neutrale procedures bestaan zonder enige referentie aan normatieve kwesties (Mouffe, 1992: 12). Vanuit die visie is het oude streven naar een nationale identiteit die een gemeenschappelijkheid van waarden en normen moet garanderen en de vervulling daarvan kan faciliteren, begrijpelijk. Men zoekt een alternatief referentiekader voor normativiteit buiten procedures in een mythische eenheid. De natie-staat als organische en cultureel homogene samenleving met natuurlijk gedeelde normen en waarden is echter een fictie en een onmogelijk ideaal waarvan het koesteren en het nastreven een te hoge prijs vraagt. Het is een illusie te denken dat een cultureel homogene natie met gemeenschappelijke zuivere waarden ooit bestaan heeft of kan bestaan. Het is dan ook een misvatting waardenpluralisme eenduidig gelijk te stellen aan multiculturalisme. Een cultuur is geen monolithisch geheel van waarden. Multiculturalisme is geen strijd tussen verschillende eenduidige normatieve systemen die inherent onverzoenbaar zijn.

Indien vreemdelingen inderdaad een andere politieke cultuur en andere fundamentele waarden aanhangen die niet reeds in de diversiteit aan opvattingen in de 'autochtone' samenleving aanwezig zijn, stelt zich natuurlijk de vraag hoe eventuele ongerijmdheden met de 'autochtone' politieke cultuur (met al haar diversiteit) en andere 'allochtone' culturen overbrugd moeten worden. Onderhand zal wel duidelijk zijn dat ik niet akkoord ga met de premisse dat consensus een noodzakelijke voorwaarde vormt voor het goede functioneren van het democratisch systeem (of de samenleving). Ik meen dat Herman Van Gunsteren (1997: 148) gelijk heeft als hij stelt: "Consensus is not a condition, but precisely a problem that citizens have to work on. Consensus is not a precondition, but rather a desired outcome of citizen activities". Consensus zie ik daarbij niet als een ontkenning van verschillen, een blind streven naar gelijkvormigheid, maar als een streven naar verenigbaarheid van verschillende opvattingen (zie De Ruijter, 1995). *Als* er tussen (etnische) groepen verschillen zijn, lijkt het mij de grote uitdaging te zijn tot een politieke (en juridische) erkenning van de verschillen te komen zonder die verschillen

tegelijkertijd te reïficeren. Aan de ene kant getuigt het van een superioriteitswaan om conformisme aan een dominant systeem te eisen of te verlangen (De Ruijter, 1995: 225). Aan de andere kant werkt het beklemmend en consoliderend om nadruk te vestigen op wat mensen onderscheidt eerder dan op wat hen bindt. Wanneer men (vermeende) verschillen institutionaliseert, winnen ze aan belang. Wanneer bestaande verschillen institutioneel niet erkend worden, vindt er onderdrukking plaats. Het is een moeilijke opgave die twee kwalijke mechanismen tezelfdertijd te vermijden. Het lijkt me belangrijk in de omgang met dit probleem twee leidraden als toetssteen te hanteren. Ten eerste de idee dat verschillen niet noodzakelijk eeuwigdurend zijn of moeten zijn. Ten tweede het uitgangspunt dat iedereen, ondanks verschillen, een zeg in de discussie moet hebben.

6. Slotbeschouwing

Samenleven en politiek bedrijven is steeds een zoeken naar compromissen tussen verschillende belangen en een afweging volgens verschillende normatieve kaders. In een democratie wordt daarbij een optimaal rechtvaardige collectieve toekomst voor alle betrokkenen nagestreefd. Een politieke gemeenschap moet in dat licht zo open mogelijk zijn. In het politieke spel moet in beginsel iedereen mee kunnen spelen. Vreemdelingen afschilderen als in essentie 'te-cultureel-verschillende' of onaangepaste personen en hen daarom toegang blokkeren tot het politieke veld, is niet minder dan een perversiteit. Daarmee wordt ontkend dat de samenleving in realiteit steeds een pluriform karakter heeft gekend. Daarmee wordt ontkend dat democratie ondanks en dankzij pluriformiteit mogelijk is en zin heeft. Daarmee wordt de democratie in haar fundamenteën ondergraven.

Literatuur

- BAUBOCK R. (1994), *From aliens to citizens. Redefining the status of immigrants in Europe*, Avebury, Aldershot
- BAUMAN Z. (1990), 'Modernity and Ambivalence', *Theory, Culture and Society*, 7, 2, 143-169
- BLOMMAERT J. & VERSCHUEREN J. (1992), *Het Belgisch migrantendebat. De pragmatiek van de abnormalisering*, Ipra, Antwerpen
- BRUBAKER R. (1992), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge
- BOURDIEU P. (1994), *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*, Seuil, Paris
- BOUSETTA H. & SWYNGEDOUW M. (1998), *Brussel en het probleem van het*

Europese burgerschap in een multi-etnisch en multi-nationaal verdeelde samenleving. Bijdrage aan het Symposium Brusselse Vlamingen in een multiculturele gemeenschap, n.a.v. 75 jaar Vlaamse Club voor Kunsten, Wetenschappen en Letteren, 20 november 1998, Brussel

DE HAAN I. (1995), 'Over de grenzen van de politiek: de integratie van allochtonen in de sfeer van de politiek', in: ENGBERSEN G. & GABRIELS R. (eds.) (1995), *Sferen van integratie. Naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*, Boom, Meppel

DE RUIJTER A. (1995), 'Cultural Pluralism and Citizenship', *Cultural Dynamics*, 7, 2, 215-231

GIDDENS A. (1984), *The Constitution of Society. Outline of a Theory of Structuration*, Polity Press, Cambridge

HABERMAS J. (1995), 'Strijd om erkenning in de democratische rechtsstaat', in: GUTMANN A. (ed.) (1995), *Multiculturalisme. De politiek van erkenning nader onderzocht*, Boom, Meppel, 129-171

HAMMAR, T. (1990), *Democracy and the Nation-State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*, Avebury, Aldershot

JACOBS D. (1998), *Nieuwkomers in de politiek. Het parlementaire debat omtrent kiesrecht voor vreemdelingen in Nederland en België (1970-1997)*, Academia Press, Gent

LAYTON-HENRY Z. (1990), *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*, Sage, London

MOUFFE C. (1992), *Dimensions of radical democracy. Pluralism, citizenship, community*, Verso, London

RAES K. (1997), *Tegen betere wetten in. Een ethische kijk op het recht*, Academia Press, Gent

SOYSAL Y. (1994), *Limits of Citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe*, University of Chicago Press, London

TALHAOUI F. (1998), 'Stemrecht: recht van de burger of universeel mensenrecht?', *Ethiek en Maatschappij*, 1, 4,

TAYLOR C. (1995), 'De politiek van erkenning' in GUTMAN A. (ed.) (1995), *Multiculturalisme. De politiek van erkenning nader onderzocht*, Boom, Meppel, 43-95

VAN GUNSTEREN H. (1997), 'Does Vital Citizenship Require Moral Consensus?', *Acta Politica*, 32, 2, 128-152